

Stoica LASCU

Intelectualii români de sorginte aromână și necesitatea scrierii în dialect la începutul secolului al XX-lea

St.L. – muzeograf la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie (1975-2003) și profesor la Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța (1993-2017); publicist. Autor de studii și cărți despre istoria României, în special a Dobrogei, despre Romanitatea Balcanică, aromâni și meglenoromâni, despre sud-estul european, mai cu seamă Albania modernă, despre istoriografia contemporană etc. Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România.

Imperativul cultivării limbii materne aromâne se va regăsi, nuanțat, în primul deceniu al secolului al XX-lea și printre obiectivele frunțașilor românilor balcanici, profesorii și institutorii ce predau la școlile românești din Imperiul Otoman, respectiv făcut public prin intermediul revistei „Lumina” (1903-1908; redactată în Macedonia Otomană, la Monastir/Bitolia, tipărită la București)¹.

Subintitulând publicația *Revista populară a românilor din Imperiul Otoman*, respectiv *Revista poporană a românilor din dreapta Dunării – frunțașii inteligenței vlahilor balcanici*² (aromânii și meglenoromânii) aveau în vedere însă, în primul rând, promovarea valorilor național-culturale ale românilor³, mai ales din perspectiva preocupărilor „pedagogico-literare” ale „membrilor corpului didactic și preoțesc din Macedonia”. Articolul-programatic explicită, totodată, proporția și rațiunea scrisului în aromână: „Revista acésta e fructul muncii tuturor membrilor corpului didactic și preoțesc din Macedonia, și numai atunci se va stinge, când făptuitorii ei nu vor mai fi”; și tot el precizează că „Treî sferturi din

cuprinsul revistei vor fi scrise în limba românească literară și un sfert numai, în dialectul macedo-român (subl.n.).

Așa credem noi, că se va lăți graiul românesc, cel curat și ast-fel se va vedea frăția limbei din Regat cu cea din Macedonia.

Vor fi dorit unii pôte, ca revista să fie scrisă în întregime, în dialect, dar aceștia trebuie să-și amintescă, că fica (*sic!*) e mai mică de cât muma și că *dialectele se păstrează, dar nu se cultivă* (subl.n.).

Cu încredere și iubire, rugăm pe publicul cititor, să privească aparițiunea acestei reviste și ca óspe vechiū primind'o – la loc de cinste, să o aibă în casa lui"⁴.

Cu alt prilej, în 1904, conducerea revistei – director, în acel an, era profesorul (prolific publicist și talentat scriitor dialectal) Nicolae Bațaria (1874-1953) –, arătând că pentru a-și justifica cât mai „deplin” titulatura și așteptările publicului-țintă („Revistă populară a românilor din Imperiul Otoman”), „părței dialectale îi vom da o întindere mai mare, publicând pe de o parte articole cu conținut felurit, prin care tindem să lumina-m și să deșteptăm *gustul de citire românească în masele poporului nostru* (subl.n.), iar în al doilea rând făcând o largă parte *materialului folkloristic* pentru a înlesni studiul doritorilor de a cerceta mai de aproape graiul, firea și literatura noastră populară”; în acest context, exigența cultivării unei limbi materne cât mai curate este subliniată ca atare, în viziunea lui Bațaria: „Ținem să precizăm aci, că în scrierile cu caracter folkloristic *dialectul întrebuițat de noi va fi cel adevărat* (subl.n.), cel vorbit de poporul nostru⁵, că nu vom fi conduși de un patriotism rău înțeles, alterându-l și împetriștându-l cu cuvinte și expresiuni cari nu-î aparțin”⁶.

Revista este concepută, prin urmare, de către profesorii și institutorii, medicii și clericii aromâni din Macedonia – reprezentând cvasitotalitatea elitei intelectuale a românismului balcanic, conștienți că aparțin unei „națiuni aparte la vasta împărăție otomană, precum și de rolul la care suntem chemați, *ca santinelă înaintată a românismului* (subl.n.)”⁷–, în efortul de cultivare, în primul rând, a limbei literare române – care era limba de predare în școlile românești din Turcia Europeană⁸ –, ea constituind un vehicul în perfecționarea pedagogică a slujitorilor învățământului românesc balcanic; și doar în subsidiar ea avea menirea în a perpetua graiul matern, „fica mai mică”: revista „nu viséză

alt scop, de cât răspândirea cunoștințelor folosite printru românii macedoneni, deșteptarea, *iubirea pentru limba națională* (subl.n.), dezvoltarea gustului pentru literatura românească și *scóțerea la ivelă a materialului folkloristic al dialectului macedo-român* (subl.n.)⁹. Este reiterate, astfel – observație valabilă pentru întreaga existență a revistei –, preocuparea de a impune *ab initio*, programatic și faptic, necesitatea cunoașterii și cultivării limbii literare, o necesitate care nu exclude, în viziunea intelectualilor aromâni de la „Lumina”, nici utilizarea, în paginile sale, a idiomului matern, realitate ce o vom regăsi în întreaga existență a publicației, deseori neținând seama de păstrarea proporției enunțată în programul inițial, menționat mai sus. Deja, încă din al doilea număr al publicației, *Colaboratorilor* li se precizează: „Ori-cine doresce a ne trimite articole folclorice, e rugat a le scrie în dialect (subl.n.). Mare ospitalitate se va da în revistă articolelor de conținut practic, scrise într’o limbă cât se póte de populară”¹⁰.

Era, prin urmare, o invitație la cultivarea, totuși, a limbii materne, nu doar la restricționarea acesteia la culegerile folclorice; toate aparițiile „Luminei” stau mărturie în acest sens¹¹. Înșiși cititorii – în primul rând, profesorii și institutorii cărora le era, prioritar, destinată revista – își vor exprima, prin scrisori, speranța întâlnirii a cât mai multor materiale în dialect; este adevărat, cvasitotalitatea scrisorilor sunt redactate în limba literară, chiar și cele în care era exprimată credința în „isbânda operei începută spre deșteptarea și salvarea limbei noastre materne și pentru îndrumarea ei pe calea sănătoasă a propășirii”¹²; izolat, doar, sunt trimise redacției și „cărți” în aromână, cum este cea expediată de Vangheli G. Ciamba, din Palanca (Serbia), epistolă care relevă și necesitatea „traducerii în dialectul macedon” a unor articole, spre a fi înțelese de către femeile aromâne¹³. La rândul lor, „Institutorii școlii din Grebena: I.S. Tomescu, director; Dumitru Constantinescu, preot; Sterie P. Perdichi, Steriu D. Caragiani”, oferindu-și colaborarea, încă din primul moment, relevă, și ei, rolul pe care revista va trebui să-l aibă în cultivarea graiului matern: „Inițiativa corpului didactic și bisericesc de a scóte la lumină o publicațiune *menită a regenera limba noastră maternă* (subl.n.), și a răspândi lumina învățături printru noi românii, cari trăim sub gloriosul imperiu al Majestaței Sale Imperiale Sultan Abdul Hamid Han II, e demnă de totă lauda”¹⁴. (Din context, rezultă, totuși, că prin *limba maternă* se înțelege, mai degrabă, limba română ca atare¹⁵.)

Opinii asemănătoare va exprima Theodor Capidan (1879-1953) – „un filolog de factură umanistă care, prin lingvistică și dialectologie, a ajuns la concluzii de maximă importanță privitoare la istoria limbii și a poporului român”¹⁶ –, și în paginile revistei „Grai bun”¹⁷, ai cărei prolifici conducători, Nicolae Bațaria (director N. Macedoneanu) și Marcu Beza (redactor), apelează, pentru reușita întreprinderii, la „toți acei aromâni, tineri sau bătrâni, *cari știu să fie condeii cu demnitate* (subl.n.)” și pledează pentru inserarea a cât mai multe materiale în *dialect*; avându-se în vedere considerentul că „citorii noștri cei mai indicați, cărora trebuie să le purtăm un interes mai mare”, nu sunt atât cei care cunosc deja limba literară, cât „aceia din frații noștri, care deși au învățat în școlile grecești, însă cultura străină n’a avut asupra lor o influență atâta de mare în cât să-i facă inaccesibili cuvântului adevărului.

Este destul ca aceștia să cunoască alfabetul pentru ca să poată citi lucruri în *dialect* și prin ele să capete dragostea de neam și de limbă (subl.n.)”¹⁸.

Această preocupare a revistei într-o susținere a necesității cultivării dialectului aromân, este ilustrată printr-o abundentă producție de literatură dialectală¹⁹, în timp ce Th. Capidan pledează cu convingere în acest sens – „În articolul de față, voi arăta posibilitatea introducerii lui în școli și ridicarea lui la limbă literară (subl.n.)”²⁰ –, într-un lung și pertinent material: „Necesitatea introducerii dialectului nostru în instituțiile culturale se impune în împrejurările actuale cu atât mai mult, cu cât armele de deznaționalizare se prezintă mult mai perfecționate, și, în cazul acesta, cu actualul sistem de învățământ, noi vom fi cei d’întâi cari vom cădea victima lor. *Să ne peardă din minte legenda răspândită și transformată într’o credință miraculoasă, că adică femeea româncă care ne-a păstrat limba, va continua și de aci înainte să fie vestala graiului strămoșesc* (subl.n.). Azi avem probe contrarii și este timpul când nu mai trebuie să credem în minuni. Da, căci s’au schimbat vremurile; nu mai e ca acum cincizeci de ani, când nu numai că nu existau școli grecești de fete, dar chiar și cele de băeți erau rari, iar limba greacă, deși după formă unea viața spirituală a tuturor popoarelor din Balcani, în fond însă juca aproape același rol al limbei latine din timpurile medievale, și dialectul era limba care ne unea neamul și ne reprezenta întreaga viață națională aromânească. Astăzi însă nu mai e așa. Pretutindeni școli grecești de fete, care mai că egalează pe cele de băeți; iar armânca noastră, nu nu-

mai că vorbește grecește și amestecă o mulțime de cuvinte nouă în dialect, dar p'ălocuri a început să și citească în grecește. Și în cazul acesta, nu este nici o minune dacă tot ea, și numai în câteva decenii, ne va perde comoara păstrată cu atâta credință, timp de două milenii”²¹.

El se arată convins că introducerea dialectului „literar” – fără a indica stabilirea unor norme ca atare²² – în școlile românești din Balcani constituie unica modalitate prin care se poate salvagarda romanitatea, în contextul agresivității propagandelor altor neamuri din zonă, mai ales a grecilor și elenizaților²³, care au avantajul proximității geografice, pe când „Noi nu numai că nu stăm alături de vreunul din dialectele române, ca să ne putem asimila mai repede unele particularități și, prin urmare, să ne putem unifica, dar mai avem și nenorocirea să fim înconjurați de niște vecini a căror limbă se aseamănă în ce privește «spiritul» sau a «felului de a gândi» așa de mult cu a noastră, încât ai crede, că toate la un loc, având același motor, formează o singură limbă, care nu diferă decât numai după haină”; iată de ce, el concluzionează: „dacă din cauza diferenței dialectului nostru de cel daco-român, ni este cu neputință asimilarea repede a limbei culte, dacă prin însăși pozițiunea noastră geografică suntem expuși a fi asimilați de popoarele vecine, singura scăpare din aceste două alternative este să ne făurim încă din școală acel egid național, care nu-i decât *dialectul literar*”²⁴. Expunând aprecieri critice, justificate, asupra finalității învățământului românesc, primar și secundar, din Balcani (majoritatea absolvenților ne mai întorcându-se acasă, în Macedonia, nici măcar absolvenții *Școlii Comerciale* din Salonic), Capidan opinează pentru necesitatea reorganizării învățământului, accentul trebuind a se pune pe întărirea școlilor primare, a pregătirii metodică-didactice a învățătorilor²⁵, al căror scop „principal să fie răspândirea culturii aromânești în măsură potrivită pentru ca elevii să se poată folosi de cunoștințele căpătate în școală și fără ajutorul cursurilor secundare. Pentru aceasta însă *se cere înainte de toate ca învățământul în școlile primare să fie predat în dialectul aromânesc* (subl.n.) în toate clasele și peste tot”.

Problemele oportunității scrierii în aromână și, mai ales, „cum să se scrie în acest dialect”, se vor regăsi și în alte luări de atitudine ale reprezentanților scrisului și publicisticii, originari din Macedonia, ori organe de presă ale aromânilor/românilor balcanici.

Astfel, la începutul anului 1904, Marcu Beza (1882-1949) – al cărui grai este considerat a fi „adevăratul dialect literar aromân”²⁶ – va dezvolta într-o conferință susținută la *Cercul Studenților Macedo-Români* necesitatea scrierii în dialectul „macedo-român”, cărțile respective având darul de a „deștepta gustul de citire”, a dezvolta „dragostea de limbă în inimile aromânilor”, de a „cerceta literatura noastră populară”, „și încă ceva: ele caută să cultive dialectul nostru”. În cuprinsul expunerii²⁷, viitorul diplomat român va sintetiza stadiul aparițiilor cărților scrise în aromână („vreo 17-18 cărți în dialectul nostru, dacă nu mă înșel”, cele mai multe „sunt studii folclorice”); relevă că „Poporul nostru consideră limba română ca un dialect cu totul deosebit de dialectul nostru”, deși „Noi știm, nu e vorbă, că deosebirea dintre dialecte e mică”; arată că „e pedagogic și firesc, ca copiii noștri să-și înceapă studiile cu dialectul (subl.n.), pentru ca să poată învăța cu mai mult succes limba română, mai pe urmă”; concluzionează, arătând „pe lângă altele și cerința de a se cultiva dialectul în sensul de a putea fi introdus în biserică și în școlile noastre începătoare”. Răspunzând solicitării „unui prieten” aromân emigrat în „America îndepărtată”, care „ne roagă să le trimitem ceva abecedare în dialect”, autorul bijuteriei dialectale *Gardani* constată inexistența, practic, a acestora („cele câteva pe cari le avem sunt greoaie, fără nici un sistem”) și cere elaborarea unor cărți didactice funcționale: „Avem nevoie deci de un abecedar, precum și de alte cărți de școală, scrise într’un spirit potrivit și într’un dialect curat, curgător (subl.n.), de care să se lipească cu drag inimele celor ce le-ar ceti”; cel mai talentat prozator aromân concluzionează, prin lansarea unui apel (căruia nu i s-a dat curs): „Cărturarii noștri să se gândească la aceasta – munca lor nu va fi zadarnică”²⁸.

În cursul anului 1904, în paginile ziarului bucureștean „Ecolul Macedoniei”, condus de militantul național-cultural Nuși Tulliu (1872-1941), are loc o dezbatere publică asupra oportunității cultivării dialectului aromân. Ca o reacție la părerile tânărului intelectual aromân Christian Otto, ce „este pentru părăsirea literară a dialectului macedo-român”, conducătorul combativului săptămânal²⁹ – după ce editase, cu câțiva ani mai înainte, cum am văzut, publicația dialectală „Revista Pindului” – aduce o serie de argumente în favoarea „cultivării cât mai mult, prin scrieri originale, a dialectului, ca să însuflețim poporul, să ne cunoaștem trecutul, să dăm pildă că trăim”, concluzionând: „Dialectul deci, dialectul, căci e al

nostru! (subl.n.)”³⁰. Răspunsurile sale la cele patru considerații ale preopinentei relevă o concepție clară asupra necesității cultivării graiului matern; la „a) necesitatea de a se unifica dialectele, mai lămurit, predominarea dialectului daco-român (limba literară română – n.n.) și în Macedonia”, el răspunde: „a universaliza limba daco-română, în Macedonia, ni s’ar părea cu mult mai greu de cât a schimba basinul Mărei Mediterane. Se știe: tot omul cugetă, simte, plânge sau râde, în graiul supt odată cu laptele, în leagăn”; la „b) imposibilitatea de a se traduce în dialect operele literare și științifice ale străinilor”, răspunsul este: „Cât despre operele străinilor nici nu trebuie traduse în dialect căci *nu gândim să facem din dialect o limbă literară universală românească* (subl.n.). Ținta trebuie să ne fie ca ce este al nostru trebuie să ne rămâie ca moștenire și să-l transmitem mai departe. O perlă cât de mică, îți place pentru că este a ta. A ne păși dialectul dar cu desăvârșire însemnează să ne lepădăm de propria noastră individualitate și să alergăm după una străină”; la „c) insuficiența cititorilor cari să poată citi în dialect, numărul fiind mic, fapt vătămător pentru dezvoltarea unei literaturi”, Nuși Tulliu, arată că „noi nu înțelegem să nu studiem dialectul daco-român, dar nu înțelegem să uităm pe al nostru. Iar cine va avea talent și cultură adevărată va putea scrie și într’un dialect și în celălalt. Așa a fost până acum, așa va rămâne în viitor”; la „d) considerațiunea că este în interesul românismului ca o bucată literară sau științifică să fie citită și pricepută de întreg neamul românesc, din Ardeal până la Adriatică”, autorul („cel mai eminent cântăreț al Pindului”³¹) a două romane, publicate, în foileton, în primii ani ai secolului al XX-lea) – *Murminți fără cruce. Din bana sărcăcianilor*, „unicul roman scris până acum în dialect”³², respectiv *În Munții Pindului* (scris în „dialectul daco-român”)³³ –, admite justetea acesteia, dar își exprimă îndoiala în ceea ce privește eficiența ei în rândurile „românilor” din Pind: „Dar se poate în Macedonia? Se poate ca întreg poporul să simtă frumusețea unei poezii populare din România, generația crescută prin școala română, da, o va înțelege, dar poporul? Prin urmare *suntem pentru cultivarea dialectului, din punct de vedere național, educator, linguistic* (subl.n.)”³⁴.

Alți intelectuali aromâni preferă, în publicistică, anonimatul; este cazul unui autor frecvent prezent în paginile gazetei bucureștene „Românul de la Pind”, care face lungi digresiuni și *vis-à-vis* de chestiunea scrierii în limba maternă, considerațiile sale putând fi sintetizate astfel: „Răspunsul nostru este în rândurile următoare: în dialectul macedonean (*sic!*) nu se

vor trata lucruri de erudiție, nu se va scrie nici filozofie, nici știință înaltă, așa încât să fie nevoie de întrebuintarea unui așa de ecte de așa natură *întotdeauna și fără excepție ne vom adresa limbei culte* (subl.n.). În dialect bogat material lexic sau de forme și construcțiuni mai mult sau mai puțin clasice. Pentru subit vom scrie *povești* și în genere vom alege subiecte cari să provoace, să deștepte un sentiment oarecare și pentru exprimarea noțiunilor și ideilor de felul acestora, dialectul e destul de bogat în cuvinte și în forme și în tot cazul e îndestulător”³⁵.

Un autor mai puțin cunoscut – prezent însă în revistele vremii cu creații în aromână –, glosează și el, critic, pe marginea calității scrisului dialectal; el arată că sunt materiale scrise în dialect, „la cari nu poți citi un rând fără să întâlnești unul sau mai multe daco-românisme.

Aceasta nu însemnează cătuși de puțin, că s’au văzut în necesitatea inexorabilă de a recurge la românisme, ci *e o dovadă că nu cunosc dialectul* (subl.n.), nu și-au dat osteneala să-l studieze și au arătat multă neglijență, când au scris”; apoi – relevă D. Larunga, subliniind slaba preocupare a celor în cauză în cunoașterea adevăratului grai aromân, nealterat de dacoaromânisme și neologisme –, mai este și o altă chestiune: „mulți din cei care scriu în dialect păcătuiesc tocmai prin neobservarea – indiferent dacă provine din neștiință sau neglijență – a sintaxei proprii dialectului aromânesc, a felului particular de a se orându-i cuvintele și de a se alcătui frazele într’însul.

Acești scriitori, de cari vorbim, nestudiind mult-puținele lucrări ce avem în dialect, necitind colecțiile de cântece populare, de basme, povești, legende etc. – cum e de pildă monumentală lucrare³⁶ a d-lui P. Papahagi [1872-1943] – neobservând cu toată atenția cuvenită modul cum se exprimă bătrânii sau bătrânele, cari n’au fost la nici o școală și nu cunosc nici o limbă străină, și peste toate acestea făcându-și studiile în limba română cultă și sub influența acestei limbi, când scriu în dialect, nu fac altceva decât înlocuesc prin cuvinte aromânești, mai mult sau mai puțin reușite, cuvintele și expresiile dintr’o frază alcătuită după toate regulile sintaxei românești.

Aceasta e o traducere greșită, proastă, fără nici o valoare. E identic același lucru ca și când ai traduce *ad-litteram* în românește proverbele și idiotizmele franțuzești, traducând, bunioară, proverbul *à bon entendre, salut*, prin *bunul auzitor, salutare*.

Recunoaștem, că e greu, ca atunci când scrii în dialect, tu om care ți-ai făcut studiile în limba cultă, care te-ai obișnuit să scrii într'însa, să te sustragi cu desăvârșire influenței acestei limbi și gramaticii ei (subl.n.).

Dar tocmai aci stă meritul, care nu se capătă așa de lesne cum și-ar închipui unii.

Iar aceia, cari nu se simt destul de tari, ca să respecte condițiunile de mai sus, n'au decât să nu scrie în dialect, căci nimenea nu-i zorește la așa ceva”.

În viziunea acestui autor, scrisul dialectal are menirea de a întări mișcarea național-culturală a românilor balcanici, confrunțați cu pericolul deznaționalizării: „sunt dureri mari astăzi”, „ni se sfâșie inima, când auzim acel plâns înăbușit ce se ridică din Macedonia, din biata noastră populație românească atât de sărăcită, de necăjită și de oropsită: însă aci stă și tăria caracterului nostru de a nu ne pierde cumpătul, de a stărui și de a nu renunța și la acea *literatură dialectală* tocmai astăzi, când se simte mai mare nevoie de ea”; căci ea, „literatura dialectală va îndeplini minunea de a ne ține pe toți uniți, într'o continuă legătură sufletească, dându-ne aceleași aspirații și același ideal”³⁷.

Cultivarea publicistică a *dialectului aromân* se înscria și în enunțul programatic al revistei „Viața albano-română”, iar atunci când Congresul Didactic de la Bitolia ia o hotărâre în acest sens, în paginile interesantei³⁸ publicații redactate de dr. Tașcu Șunda se comentează cu satisfacție că „Proclamarea *dialectului aromân ca limba de predare în primele clase primare* (subl.n.) a consacrat temeinicia stăruințelor depuse o viață de om în acest sens de venerabilul maestru d-l S. Cionescu³⁹, care a experimentat-o cu deplin succes la Crușova⁴⁰. De azi înainte ne putem aștepta ca poporul să îmbrățișeze cu toată căldura școlile lui naționale. În această direcție sănătoasă pornise încă din sec. XVI-II mișcarea culturală a marilor aromâni Ukuta, Cavalioti, Daniil, M. Boiagi etc., înțeleasă fiind de Maxim și continuată de D. Atanasescu, A. Bagav, S. Cionescu etc. E singura tactică eficace pentru emanciparea *treptată* a aromânilor de sub înrâurirea clasicismului elen”⁴¹.

În aceeași perioadă, fertilă afirmării naționalităților – în contextul începutului de democratizare din Imperiul Otoman, după Revoluția „Junilor Turci”, din iulie 1908⁴² –, „un grup de studenți a crezut că e bine să scoată o revistă, ce să lumineze poporul aromân printr'o *cultură*

dialectală (subl.n.)⁴³, respectiv „Lilicea Pindului”; noua publicație a tinerilor intelectuali români de sorginte aromână – Constantin Sufleri, Tudor Ceapara, Dumitru Caciona, M. Iancu, Ion Foti, Nicolae Badralexi, G. Baludima, Dumitru Babuș, Nicolae Caragea, Apostol Culina, Constantin Ioțu, Nicolae Papuli⁴⁴ – s-a constituit, în scurta-i perioadă de apariție⁴⁵ (precum suratele sale precedente), într-o prețioasă arhivă a dialectului aromân, numeroasele creații literare dialectale⁴⁶ conferindu-i un statut aparte în rândul celorlalte publicații aromânești.

Programul revistei, intitulat *Către armâni!*, este redactat în dialect, finalul sintetizând intențiile *Comitetului*: „Vislu a nostru iasti ca suflitlu armânescu, luminat di idei mușati s’arășară ca nâ lilici, s’crească mari și-s’țână sum aumbrata a ștei tut șe-avem noi cama aleptu, cama mușat ș’cama scumpu”⁴⁷.

Primul număr a fost primit cu speranță în rândurile aromânilor, profesorul George Murnu, expediind o scurtă scrisoare, în dialect, felicitând pe inițiatori și mulțumindu-le pentru solicitarea de a colabora „la scoaterea publicației în frumoasa și prețioasa limbă aromânească”⁴⁸.

Se răspundea, astfel, intențiilor programatice ale revistei, care lansează, în acest sens, și o „provocare” *Societății de Cultură Macedo-Română*:

„1) N’ar putea însărcina «Societatea de cultură macedo-română» o comisie care să înjghebeze o istorie a aromânilor *în dialect* (subl.n.), neexistentă până astăzi?

2) N’ar fi bine ca să se publice broșuri din când în când cari să lămurească publicul din Țară asupra mersului bun sau rău al propagandei noastre din Turcia, și n’ar prii în aceste momente constituirea unei biblioteci periodice populare, care să răspândească printre aromâni gustul cititului?

Noi credem că acesta e rostul „Societății de cultură” și nu altul”⁴⁹.

Note ■ ¹ Despre ea – Стојка Ласку, *Од историјата на ароманскиот печат во Македонија. Стисанијата „Братсво” и „Светлина”. The History of the Aromanian Press in Macedonia. The Brotherhood/Frăția and the Light/Lumina Magazines*. Превод: Димо Н. Димчев (Dina Cuvata) и Горан Костов (Goran Pushuticlu) (Unia di Cultură-a Armânjlor dit Machidunii. Biblioteca

Natsională Armânească „Constantin Belemace”. Editsiea *Moscopoli* 18), Scopia-Ckonje, 2007 /200 p./.

² Revista avea un *Comitet de redacție*, cu o componență fluctuantă; între membri, profesorii de la *Liceul Român de Băieți* din Monastir/Bitolia, preoți, medici, alți intelectuali aromâni – precum Dumitru Cosmulei (*nota bene*, român transilvănean), Nicolae Bațaria, Ion D. Arginteanu, C.I. Cosmescu (toți au fost, succesiv, directori), Coe N. Adam, E. Ghicu, G. Zuca, Ioan Ciulli, Steriu C. Ciumetti, T. Pucerea, V. Constantinescu, C.D. Metta, dr. Tașcu G. Trifon, dr. Filip Mișa, Elena Pocletaru, Elena Potamianu, Filip Apostoleanu, Ion Vulogă, Petru Baravache ș.a.

³ A se vedea, pentru context – Stoica Lascu, *Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial*, Editura România de la Mare, Constanța, 2013 /324 p./; Idem, *From the Romanized Population to Vlachs/Aromanians/Balkan Romanians*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, Tome LVI, Nos. 1-4, 2017, p. 33-57; Idem, *Conștiință de neam și conștiință națională la aromâni în Epoca Modernă*, în Mihai Drecin, Ménesi Beăta, Ion Zăinea (coord.), *Românii din Balcani*. Istorie și politică, Pro Universitaria (Col. *Istorie și Studii Culturale*), București, 2020, p. 123-172; Nistor Bardu, *Momente capitale din istoria scrisului în aromână*, în *Ibidem*, p. 103-114.

⁴ xxx *Către cititori*, în „Lumina”, I, nr. 1, ianuarie 1903, p. 1-2; fragment din acest articol programatic la – Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucă (coord.), *Românii de la sud de Dunăre*. Documente (Arhivele Naționale ale României), f.e., București, 1997, p. 183 (*doc.* 73).

⁵ În perioada interbelică, autorul *Părăvuliilor* avea să releve că „această «limbă dulce și mușată» este acum o amintire a unui trecut înghițit de infinitatea timpului”, întrebându-se: „care aromân, nu din generația mea, o generație din care mai avem astăzi așa de puțini supraviețuitori, dar din generațiile mai tinere, plecate mai de mult din Macedonia, ar putea pretinde că posedă încă dialectul – *adevăratul dialect, iar nu un graiu enervant de influențat de limba statelor în care vitregia soartei i-a aruncat pe frații noștri?* (subl.n.)”; pesimismul marelui creator dialectal, în viitorul perpetuării autenticului grai matern, este „mărturisit” ca atare: „Am din când în când ocazia să aud vorbindu-se aromânește de tinerii plecați de curând «de acasă». De fiecare dată, auzind în ce formă pocită și săracă este înfățișat graiul nostru, auzind cum cuvinte și expresiuni din cele mai frumoase și mai caracteristice sunt date uitării și înlocuite prin cuvinte și expresiuni străine ce supără așa de mult urechia, se întipărește mai adânc în mine trista convingere că graiul nostru este sortit peirei și că evoluția sau, mai exact, treptata denaturare ce suferă, grăbește acest proces de dispariție (subl.n.).

Da, știu că se mai vorbește și astăzi în orașele și comunele din Macedonia, din Epir, din Albania și din Tesalia. Îl mai vorbesc și coloniștii noștri din Dobrogea Nouă. Dar câtă deosebire între graiul hibrid de astăzi și acea frumusețe cristalină de limbă în care, de pildă, mătușa mea *Țața Nita*, care odihnește de mult în lumea dreptilor, îmi spunea acum aproape o jumătate de secol minunatele ei basme și povești!

Ce-i de făcut? Nu putem opri în loc timpul și acțiunea lui, tot așa cum nu ne putem împotrivi desfășurării fatalității istorice.

Putem însă și suntem datori să facem altceva: *să consemnăm în publicații periodice în alt gen de scrieri dialectul nostru cu tot ce a avut și are încă mai caracteristic și mai frumos* (subl.n.).

De îndemnul acesta am căutat să mă țin eu însumi, dar, spre durerea și rușinea mea, a trebuit să mă declar incapabil de a-l urma” – N. Batzaria, *O mărturisire dureroasă*, în „Dimândarea” [București], I, nr. 1, iunie 1937, p. 9-10.

⁶ xxx *Către cititori*, în „Lumina”, II, nr. 1, ianuarie 1904, p. 2.

⁷ N.B. [Bațaria], *Importanța elementului aromânesc*, în Ibidem, II, nr. 2, februarie 1904, p. 33.

⁸ Ion D. Arginteanu, *Dezvoltarea sentimentului național*, în Ibidem, III, nr. 6, iunie 1905, p. 161-163.

⁹ *Poșta Redacției*, în Ibidem, I, nr. 1, 1 ianuarie 1903, p. 40.

¹⁰ Ibidem, I, nr. 2, februarie 1903, cop. III; sunt cazuri când colaboratorilor li se refuză tipărirea unor bucăți literare, nefiind scrise în dialect, așa cum i se comunică lui P. Papa Zisi: „Anecdota cu călugărul nu se tipărește, fiind scrisă în dialectul d/aco/.român” – *Poșta Redacției*, în Ibidem, V, nr. 1, ianuarie 1907, p. 32.

¹¹ O apreciere critică asupra conținutului ei, exprimându-se părerea că ea „nu și-ar avea rațiunea de a fi decât cu condițiunea ca tot ce se publică într'însa în dialect ori în limba cultă, să aibe un caracter pur aromânesc (subl.n.), să aibe coloritul nostru particular. Bine înțeles, că facem abstracție de articolele publicate în dialect de știință popularizată, cari nu pot purta vreo pecete națională. În rest, însă, inspirațiunea și izvorul ei trebuiesc căutate numai în sânul poporului aromânesc” – Indrul, *Revista macedoneană „Lumina”*, în „Românul dela Pind”, IV, nr. 5 (147), 29 ianuarie 1906, p. 2.

¹² Scurta scrisoare este semnată: *Institutorii Școlăi din com. Turia N. Nibi, D.C. Cicmă, N.C. Cicmă* și este datată *Turia, 22 Maie 1903* – „Lumina”, I, nr. 6, iunie 1903, cop. III.

¹³ „De cându apare Revista «Lumina» noi armânllî maî ales din Serbia o citim toți cu mare bucurie.

Adevărat că anao cari nu himu invițați la școla română (subl.n.) nê este ma greu, fîncă este scrisă ma multu ca în România.

Urâm «Lumineî» bană lungă!

Asemenea, Domnule Director, liau curajiu și aduc aminte aiste câte-va rândurî. Știți singur că armânele din Macedonia, n'au nici un ziar sau revistă familiară ta s'pôtă cel puțin s'cunoscă lucrele familiare din alte părți, mai ales din România și cred că ele (năse) prea mulțumite va's hibă, cari sa aveți în fie-cari număr al «Lumineî» câte un articol scos din reviste familiare românesce și tradus în dialectul macedon. Aistă îmi-aū spus mai multe femeî cari au învățat la școla românescă” – *Poșta Redacției*, în Ibidem, I, nr. 9, septembrie 1903, p. 233.

¹⁴ *Scrisoare din Grebena*, în Ibidem, I, nr. 3, martie 1903, p. 88. Tot asupra importanței graiului matern în economia actului educativ-instructiv atrage atenția și „vechiul institutor” din Târnova, D. Nicolescu, intervenția sa având autoritatea experienței: „subsemnatul am recunoscut că școlile nòstre române simt cea mai mare nevoie de poesii în dialect (subl.n.), fie fabule, de alt gen, cari poesii au rolul a instrui și educa nu numai tinere odrasle din școlî dar încă și poporul întreg” – *Poșta Redacției*, în „Lumina”, I, nr. 2, februarie 1903, cop. III.

¹⁵ Și pentru un alt intelectual român (originar din Gopeși), profesorul de Istorie Ion D. Arginteanu (1868-1940), prin *Importanța limbei materne* se înțelege limba literară română: „Cel mai important studiu pentru toate gradele de învățământ este fără îndoială studiul limbei materne. În afară de considerațiuni patriotice și naționale, cunoștința acestei materii presintă o valoare neprețuită. Fără limba maternă nu se poate dobândi cu succes și cu folos nici un alt studiu (...) Cunoașterea limbei literare, pe de altă parte, ne deschide porțile ideilor și sentimentelor cugetătorilor mari și ne îmbogățește mintea de lucruri nestimate (sic!) (...) Pentru noi macedoromâni, cei însă ne găsim în mare parte sub influența culturală și religioasă streină și cari din această cauză, am pierdut și suntem în pericol de a perde

element însemnat, studiul limbei materne, împreună cu cel istoric, sunt cele mai eficace și sigure mijloace de viață și de mântuire” – Ion D. Arginteanu, *Importanța limbei materne*, în *Ibidem*, III, nr. 2, februarie 1905, p. 33-34; vezi și Idem, *Educațiunea națională în Macedonia. Rolul dialectului în școală*, în „Timpul”, XXI, nr. 239, 1899, p. 1 – nu am văzut articolul: *apud xxx Bibliografie macedo-română* (Institutul Român de Cercetări-Freiburg-Germania. Biblioteca Română-Freiburg i. Br. Germania), f.e., Freiburg i. Br., 1984, p. 17.

¹⁶ Nicolae-Șerban Tanașoca, *Balkanologi și bizantiniști români*, Editura Fundației PRO (Colecția Biblioteca Națională de Istorie), București, 2002, p. 125. Relevând primele atestări ale romanității balcanice în scrierile cronicarilor și umaniștilor români, marele savant consemnează, în baza stadiului cercetărilor contemporane lui, că Miron Costin este cel care a avut o relație directă („și încă și cu dintr-înșii am vorbit”) cu „acești coțovlahi” – Th. Capidan, Aromânii. Dialectul aromân. Studii etnolingvistic de... profesor universitar membru corespondent al Academiei Române. Operă premiată de Academia Română cu Premiul Statului „Eliade Rădulescu” (Academia Română. Studii și Cercetări XX). Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1932, p. 47; Idem, *Macedoromânii*. Etnografie, istorie, limbă, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 157. În fapt, este vorba despre stolnicul Constantin Cantacuzino (Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de M. Gregorian, vol. I, Editura Minerva /Colecția B.P.T./, București, 1984, p. 43), care trebuie să-i fi întâlnit pe „greci” la București – N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII. *Revoluționarii*, Tipografia „Datină românească”, Vălenii-de-Munte, 1938, p. 81; Idem, *Istoria literaturii românești* (Introducere sintetică). *Arta și literatura românilor* (Sinteze paralele). Traducere de Lidia Simion și Andrei Pippidi. Studiu introductiv și note: Andrei Pippidi, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 90-94; sinteze mai recente – St. Lascu, *The first Romanian Perceptions on the Existence of the Balkan Romanity (17-18 centuries)* [International Symposium: St. Anthim the Iberian (+ 1716) the European and Caucasian Culture and Spirituality From Late 17th Century and Early 18th Century], în „Dionysiana” [Constanța], XI, nr. 1, 2017, p. 315-335; Idem, *The Balkan Romanians – Descendants and Representatives of Eastern Romanity*, în „Symposium” [New York. The Romanian Institute of Orthodox Theology and Spirituality], Vol. XXVI, Nr. 1, 2019, p. 51-73.

¹⁷ Subintitulată *Revistă aromânească*; a apărut la București în perioada aprilie 1906-februarie 1907.

¹⁸ N. Macedoneanu [Bațaria], *Lipsă de cititori?*, în „Grai bun”, I, nr. 6-7, octombrie și noiembrie 1906, p. 122.

¹⁹ Cei mai prezenți sunt Nicolae Bațaria și Marcu Beza, alături de care mai publică Nuși Tulliu, T. Ciomu, N. Caragea, N. Hagi-Costa, D. Larungu, Ioan Licea, Constantin Belimace; a se vedea – St. Lascu, *Literatura dialectală în revistele și almanahurile aromânești (1880-1914). Teme; titluri; autori*, în Mihaela Albu (coord.), *Întoarcerea în Ithaca. Cultura română în exil și în afara granițelor*. Lucrările Simpozionului internațional organizat la Universitatea din Craiova, CUDTS, mai 2009, Editura Universitaria, Craiova, 2010, p. 146-169.

²⁰ Th. Capidan, *O lămurire*, în „Grai bun”, I, nr. 3, iunie 1906, p. 67-68. În anii interbelici, combătând părerea unui oarecare C. Ionescu – care, „cu bagajul său neînsemnat de cunoștinți dialectale nu are cum să perceapă valoarea estetică a literaturii macedo-române”, publicată în revista bucureșteană „Macedonia” –, ce „decretează sentențios că dialectul nu este și nu poate fi limbă literară”, un cunoscut, în epocă, publicist de sorginte aromână con-

chidea: „De ce dar să nu admitem că și cu mijloacele dialectului macedo-român se pot realiza adevăratele creațiuni de artă (subl.n.), în toate genurile literare? Bine înțeles, numai pentru aromâni și pentru cei care se asimilează cu sensibilitatea lor, după o cunoaștere prealabilă a vieții și mediului lor, tot așa precum cu mijloacele de expresie ale limbilor franceză, chineză etc., se pot obține realizări de artă literară franceză, chineză etc.” – Ion Goschin, *Dialectul nu poate fi o expresie literară?*, în „Graiu”, I, nr. 11, 17 iulie 1932, p. 3.

²¹ Th. Capidan, *op. cit.* (III), în „Graiu bun”, I, nr. 4-5, iulie și august 1906, p. 104.

²² În zilele noastre, regretatul scriitor (inclusiv dialectal), editor și critic literar Hristu Căndroveanu (1928-2013) considera, în *Postfața* la ediția a II-a a *Dialectului aromân*, că, „Pornind de la magistrala lucrare a lui Th. Capidan, s-ar putea însă fixa necesarele norme literare ale dialectului, de un «conclav» al unor lingviști serioși (*sic!*), împreună cu cei mai de seamă scriitorii aromâni de astăzi” – Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*. Studiu lingvistic. Ediția a II-a. Cu o postfață de Hristu Căndroveanu, Editura Fundației Culturale Aromâne «Dimândarea Părintească», București, 2005, p. 592.

²³ A se vedea – St. Lascu, *Atacuri ale „agenților grecismului” împotriva românilor balcanici din Macedonia Otomană (1903-1911)*, în Constantin Bușe, Ionel Căndea (editori), *Studii de istorie* (Academia Oamenilor de Știință din România – Secțiunea de științe istorice și arheologice. Muzeul Brăilei „Carol I”), IX: *In Honorem Professoris Constantin Bușe Octogenarii*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, p. 651-772.

²⁴ Th. Capidan, *op. cit.* (II), în „Graiu bun”, I, nr. 3, iunie 1906, p. 71; vezi și – Idem, *Dualismul limbei grecești*, în *Ibidem*, I, nr. 6-7, septembrie și octombrie 1906, p. 144-151.

²⁵ Mai devreme cu șapte ani, „seminaristul” „Căpidan” venea, cu sugestii, în ajutorul învățătorilor ce predau la școlile românești din cadrul Imperiului Otoman – deficitari, unii dintre ei, la partea metodică: „Ia [iată], iu agiungu cu aestu metod (pur descriptivă, bazată doar pe memorizare – n.n.) ațelli învițători. Ia, sibepea [cauza] care illi face pi ficioři ca s’fugă di la sculie. Și ca să scăpăm di aeste arale nu lipseaste di cât s’dipărtăm aestu metod și să introduçim metodlu intuitiv, metod care easte ațel cama arăspândit tu tute sculiile di auace (Romania). Cu aestu metod ficiořli va s’poată să-și achicasiască /ințeleagă/ ghine lecțiile nica di cându suntu în clasă, dorlu di carte nu va lè chiară, parințilli a lor nu va s’vină la învițător ca sintreabă, care easte sebepea, care illi face pi ficioři s’fugă di la sculie” – Idem, *Care easte sibepea di fug ficiořli di la sculie?*, în „Revista Pindul” [București], I, nr. 3, 31 ianuarie 1899, p. 8.

²⁶ Tache Papahagi, *Grai, folklor, etnografie*. Ediție și prefață de Valeriu Rusu, Editura Minerva, București, 1981, p. 393 (*Introducere* la Marcu Beza, *Poezii și proză*. Original și transpunere literară /Biblioteca Națională a Aromânilor. Publicată de Tache Papahagi, vol. IV/); cel mai de seamă exeget al istoriei literaturii aromânești relevă că Marcu Beza „rămâne pentru literatura aromânească un excelent artist: ca *prozator*, departe de a fi întrecut, el nu e nici măcar egalat de nici un scriitor aromân; ca *poet*, creațiunea lui, mai toată etno-lirică, se caracterizează printr-o inspirație pe cât de profundă și cumpănită pe atât de naturală și impresionantă, lipsită fiind total de ceea ce poate face impresie de afectare, de retuș în fond și formă”. La rândul său, Hristu Căndroveanu consideră că dintre scriitorii aromâni născuți în secolul al XIX-lea, Marcu Beza „este cărturarul cel mai intelectualizat, un cărturar prin excelență, cu o operă intens elaborată” – *Un veac de poezie aromână...*, p. 197).

²⁷ Vezi – Marcu Beza, *Importanța scrierei în dialectul macedo-român*, în „Românul dela Pind”, II, nr. 47, 2 februarie 1904, p. 2-3.

²⁸ M.B., *Cronica*, în „Graiu bun”, I, nr. 1, aprilie 1906, p. 16.

²⁹ A apărut în perioada 17 august 1903-1 octombrie 1906; în mai 1906, Marcu Beza constată, caustic: „Nu știu de ce mai apare și ziarul acela, «Ecolul Macedoniei». De când a plecat d. Nuși Tulliu a decăzut (*sic!*) cu desăvârșire” – *Ibidem*, în *Ibidem*, I, nr. 2, mai 1906, p. 47.

³⁰ Nuși Tulliu, *Cultivarea dialectului macedo-român* [la rubrica *Discuții contradictorii*], în „Ecolul Macedoniei” [București], II, nr. 13, 28 martie 1904, p. 2. Talentatul cântăreț al Pindului este și un prolific publicist, în dialect și în limba literară română, numeroasele și instructivele (din punct de vedere istoric, adevărate documente ale mișcării național-culturale a românilor balcanici) sale articole meritând a constitui obiectul unui volum de sine stătător.

³¹ Th. Capidan, *op. cit.*, p. 128.

³² Cum se „atrage atențiunea cititorilor noștri”, la începutul apariției, în foileton a romanului – xxx *Informațiuni*, în „Ecolul Macedoniei”, I, nr. 5, 14 septembrie 1903, p. 3. Peste nouă decenii, romanul este publicat potrivit „normelor”, „cu ndauă njits alăxiri” propuse „tu 1984 di rivista Zborlu a Nostru”; editorul circumstanțiază împrejurările: „Cu romanlu «Murmintă fără Cruțsi» avum probleme mari; fu cupiat cu mâna (*sic!*) tu alfabetlu urighinal dit «Ecolul Macedoniei» (nu se precizează datele inserării în foileton, la rubrica „Foiața Ziarului «Ecolul Macedoniei»»; prima apariție a fost la 14 septembrie 1903 – n.n.) di ună tiniră filuloagă română, shi bătut la machină cu alfabetlu nou di Dina Cuvata” – *Zbor di la Editor* [Tiberiu Cunia], în Nushi Tulliu, *Murmintă fără Cruțsi*. Editsii ândreaptă cu ajutorul di la Eva Catrinescu shi Dina Cuvata, Editura Cartea aromână, Syracuse, NY, 1993, p. 8 (volumul are 184 p.; romanul în cauză: p. 50-106; unele cuvinte nu respectă forma originală).

³³ Publicat, în foileton, în „Ecolul Macedoniei”, în 1906 (ulterior, este tipărit și în volum).

³⁴ Nuși Tulliu, *op. cit.* În perioada interbelică, el va rămâne consecvent în a pleda pentru scrierea în dialect; reiterând aserțiunile mai vechi („A părăsi cultivarea dialectului înseamnă a renunța la însăși ființa noastră ca neam”: „întăiu pentru că dăm hrană sufletească fraților noștri; le trezim conștiința națională și le luminăm mintea; educăm și cultivăm poporul nostru cântându-i durerile și bucuriile în graiul lui propriu, pe care-l înțelege și-l iubește”) – Tulliu relevă generațiilor mai tinere și importanța cultivării limbii materne din perspectiva științei filologice, pentru care „dialectul nostru este celula centrală a multor probleme linguistice – deci și istorice. Păstrându-și tot arhaizmul și formele gramaticale prototipice, filologii găsesc substratul formațiunii limbii românești, în dialectul macedonian (*sic!*)” – Nuși Tulliu, *Să scriem în dialect!*, în „Tribuna românilor de peste hotare”, I, nr. 12, 1924, p. 15-16.

³⁵ Indrul, *Cum să se scrie în dialect*, în „Românul dela Pind”, IV, nr. 4 (146), 22 ianuarie 1906, p. 1 (este posibil ca autorul să fie N. Bațaria; chestiunea unor pseudonime folosite de intelectuali aromâni în publicațiile de la începutul veacului trecut – comportă o cercetare și discuțiuni ca atare); vezi și – xxx *Dialectul în școlile românești din Turcia*, în *Ibidem*, VIII, nr. 8 (341), 20 februarie 1910, p. 1.

³⁶ Se referă, în context, la masivul tom, apărut în anul precedent – *Basmе aromâne și Glosar de Per. Paphagi*. Profesor secundar (Edițiunea Academiei Române), Inst. de Arte Grafice “Carol Göbl” S-sor I.St. Rasidescu, București, 1905 /XXVII + 748 p./; vezi, însă, și – *Din literatura poporană a Aromânilor*. Colecțiune formată și rânduită de Pericle Papahagi, Profesor la Școala Comercială Română din Salonic, vol. I. Partea I-II. *Literatura copilărească*.

Medicina populară. Ghicitori. Proverbe și idiotisme. Colinde. Paparudele. Lăzărelul. Sărbătoarea Sânzienilor său Tavianii. Luna nouă. Deceuri. Poesia populară (Materialuri folklorice. Culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public prin îngrijirea lui Gr.C. Tocilescu membru al Academiei Române, profesor la Universitate, director al Museului Național de Antichități, vol. II), Tipografia „Corpului Didactic” C. Ispasescu & G. Bratanescu, București, 1900 /XXVIII + 1.072 p./.

³⁷ D. Larunga, *Rostul de astăzi al literaturii dialectale*, în „Românul dela Pind”, IV, nr. 34 (176), 28 august 1906, p. 1-2.

³⁸ „O bună parte din lucrările științifice vor fi publicate în limba franceză, pentru ca să poată fi cunoscute de lumea cultă; iar restul, în limba albaneză, în limba română literară sau în dialectul aromân” – xxx *Cuvânt înainte*, în „Viața albano-română” [București], I, nr. 1 / aprilie/ 1909, p. 1. Revista a apărut la București (15 aprilie 1909-iunie/iulie 1910).

³⁹ Acest vrednic institutor aromân a fost autorul a numeroase lucrări scrise în dialect, contemporanii apreciindu-l ca atare: „D. Steriu N. Cionescu, prea avzâtlu și alâvdatlu director al școalelor românești di Crușova neçi tru înaintata lui vârstă – de cara feațe preste 35 aņi ca luminător – nu poate să sta fără s’lucrează tri buneața și ghineața a plasălei și a lumișei. Lucrulu tri el easte ca pânea di toate zălele. Anlu trecut stâmpăsi /a tipărit/ 5 cărți: 1. *Bana sămșilor amirazi Constantin și Elena*; 2. *Bana sămtului Anastasiu Persul*; 3. *Bana sămtului Alexe*; 4. *Bana al Onufriu Eghipteanlu*; 5. *Bana sămtălei Matriona*. Cărțile aiste suntu scoase pre limba noastră aromânească și pre ața românească. Tri creștinii citirea lor easte amintătoare de mușate înveșuri” (xxx *Bibliografie*, în „Lumina”, VI, nr. 6, 7, 8, iunie, iulie, august 1908, p. 64); vezi și – Ecaterina Dimonie (Salonic), *Din viața unui bătrân. Omagiu celor d’întâi fondatori ai școalelor românești din Macedonia*, în *Ibidem*, II, nr. 6, iunie 1904, p. 166-170. Venerabilul institutor la Școala Primară de Băeți din Crușova este deseori prezent în presa aromânească cu materiale scrise în *dialect* – de pildă, o scrisoare adresată lui N. Bațaria, în care pledează, într-o frumoasă limbă maternă, pentru afirmarea intereselor aromânilor crușoveni, pe fondul reformelor democratice ale *Junilor Turci* un respectat și venerabil institutor aromân din Crușova, prezent deseori în presă cu materiale scrise în *dialect*, este explicit în acest sens, într-o scrisoare adresată lui N. Bațaria: „Noi di parte-ne, ca armâni și ca hili a Patriei Otomane, cu lacrimile tru oculi și cu inima de adevărați ottomani, urăm și pâlăcârsim di tu ahundusimea sufletulelor noastre, s’da Dză, ca aistă îmbunare și vreare și di tru toată inima ca s’țână niîmputinată și nimutată până cându va s’aibă soare și steale în țer, câmpuri, munți, văliuri și oamini vii pisti loc. Aistă easte singura și calda urare ți fațim astăzi di tu inimile a noastre.

S’băneadză unirea și vrearea curată di anamisa di crușoveni și vârnă oară s’nu s’aspargă!

S’bănează Majestatea Sa Marele, Bunlu, Imirlu și Primul Sultan Constituțional Mahomed V-lea, cu toți meimuranii și cu toți care u vor, u agiută și u țân Constituția!” – Steriu N. Cionescu, *Domnule redactor al gazetei armânești „Deșteptarea”*, în „Deșteptarea” [Salonic], II, nr. 31, 30 iunie 1909, p. 3; în context – St. Lascu, *Cărți tipărite în dialectul aromân (1862-1912)*, în Lia Brad Chisacof, Cătălina Vătășescu (coord.), *Polychronion. Profesorului Nicolae-Șerban Tanașoca la 70 de ani*, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 299-326.

⁴⁰ Totuși, atunci când lui Steriu Cionescu i s-a acordat, în 1903, de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, decorația „Răsplata muncii”, o gazetă aromânească din Capitală, ținea să se delimiteze – după glosarea laudativă de rigoare –, nu fără o undă de reproș, de „valorosul

diriginte al școlăi primare de băieți din Crușova”, pe considerații explicite: „recomandăm colegilor d-sale să nu-l imiteze întru toate:

1. În direcția literară, d. Cionescu, influențat de împrejurările în care a trăit, *este un purist cum nu cred să măi fie altul în viață* (subl.n.), printre oamenii de carte români;

2. Ca institutor, în dorul de a împărtăși cât mai multe cunoștințe elevilor săi și ca să-și știe superiori celor de la școala greacă, neglijează prea de multe ori un factor interesant în educația intelectuală a copiilor: vârsta. Institutorii români să se ia după d. Cionescu în alte direcțiuni ale activității sale – aū multe – în școală însă, să se conducă de curentul nou pedagogic, după care educația fizică ocupă în școala primară – mai ales –, un loc tot așa de însemnat ca și cea intelectuală” – O., *Răsplata muncii*, în „*Ecoul Macedoniei*”, II, nr. 4, 18 ianuarie 1904, p. 1 (autorul poate fi Christian Otto).

⁴¹ Dotean, *Note și reflecții asupra primului Congres Didactic Aromân*, în „*Viața albano-română*”, I, nr. 7, octombrie 1909, p. 113.

⁴² Vezi considerațiile, aproape – unele (rolul Eforiilor, importanța Iradelei din 9 mai 1905 și urmările ei, raporturile dintre inspectorii școlari și diplomații români, rolul Liceului de Băieți din Bitolia, al școlilor comerciale, aprecieri asupra rezolvării chestiunii religioase) – inconclaste, ale lui Theodor Capidan, *Chestiunea aromânească după Constituție*, în „*Convorbiri literare*, XLV, nr. 8, august 1911, p. 841-856.

⁴³ Dumitru Babuș, *Câteva lămuriri*, în „*Lilicea Pindului*” [București], I, nr. 10, septembrie 1911, p. 217.

⁴⁴ Sunt numele care apar în caseta *Comitetului de Redacție*.

⁴⁵ A apărut în intervalul decembrie 1910-ianuarie 1912 (224 p.).

⁴⁶ Ele (poezii, povestiri, publicistică, traduceri; folclor) aparțin lui Z. Araia, G. Batalia, M. Beza, D. Caciona, T. Carafoli, N. Caragea, G. Culeu, I. Foti, I.N. Iotta, I. Licea, G. Murnu, N. Tulliu, V. Papaianuși, V. Diamandi, N. Nibi, D. Babuș, T. Ceapera, N. Badralexi, St.Gh. Teju, D. Pastramă.

⁴⁷ Comitetlu, *Către armâni!*, în *Ibidem*, I, nr. 1, decembrie 1910, p. 2.

⁴⁸ *Ună carti a D-lui G. Murnu*, în *Ibidem*, p. 20:

Domnule Președinte,

Vă-u am multu tu hare că-mi fațeti tiñia s’mi aclîmați ș’pri mine ti-agiutor la scoaterea frândzălei tu mușata și hărzita limbă armânească (minduescu armânească și nu vlăhutească).

Vărtos mușat feațet, că vă băgat tu minte si’nchisiți un’ahtare lugurie: nu easte mași lipsită, ma easte și un»ită ti niște gioni ficiori tu cari soia noastră și-andoapără ahânta dulce nădie di măriția lei di mâne și așteaptă s’hibă *Lilicea* haraulei și-a bunătățlor aței. S’da Dumni ă ași s’hibă și toată a estă nădie s’u vedem inclîgată tru faptă care s’luminea ă tu eta etelor.

Țe easte di mine, ațea va s’u fac hărios după puteare și va s’cilăstisescu cu iți trop s’agiut hrănirea și creșterea *Liliciței*.

Cu vreau și tiñie

G. Murnu

⁴⁹ xxx *Cronica*, în *Ibidem*, nr. 3, februarie 1911, p. 70.